

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3320>

1980 COUP AND MANIFESTATION OF AUTHORITARIAN POLITICS IN TURKISH POLITICS

TÜRK SİYASETİNDE 1980 DARBESİ VE OTORİTER SİYASETİN TEZAHÜRÜ

Gülbin Ayş ATEŞ¹

Abstract

In this study, which firstly deals with the political and economic reasons that constituted the 1980 coup, it is evaluated that the politicians before the coup could not bring the conflict neither in the parliament nor at the street to a consensus. In the economic field, 24 January Decisions were proposed as a solution to increasing inflation and external borrowing. It is not possible to implement these economic decisions with the current libertarian constitution. Dramatic legal changes after the coup transformed the Turkish economy into a neoliberal economic model. These transformations occurred with the authoritarian sanctions of the army. The praetorian structure of the Turkish army caused it to emerge as a savior to the deep problems of the system before the 1980 coup. The 1980 coup and the post-process, reproduced the authoritarian tradition of Turkish politics and democratic values were damaged.

Keywords : Authoritarianism, 1980 Coup, 24 January Decisions, 1982 Constitution

Özet

İlk olarak 1980 darbesini oluşturan siyasi ve ekonomik nedenlerin ele alındığı bu çalışmada, darbe öncesi siyasetçilerin parlamento ve sokaktaki çatışmayı uzlaşmaya götüremedikleri değerlendirilmektedir. Ekonomik alanda ise artan enflasyon ve dış borçlanmaların çözümü olarak 24 Ocak Kararları önerilmiştir. Bu ekonomik kararların mevcut özgürlükçü anayasa ile uygulanması mümkün değildir. Darbe sonrası dramatik hukuki değişimler, bu kararlarla Türk ekonomisini neoliberal ekonomik modele dönüştürmüştür. Bu dönüşümler, ordunun otoriter yaptırımları ile oluşmuştur. Türk ordusunun praetoryan yapısı, 1980 darbesi öncesi sistemin derin sorunlarına kurtarıcı olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1980 darbesi ve sonrası süreç, Türkiye siyasetinde otoriter geleneği yeniden üretmiş ve demokratik değerler zarar görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Otoriterlik, 1980 Darbesi, 24 Ocak Kararları, 1982 Anayasası

¹ Ph.D. Candidate, Ankara University, Graduate School of Social Sciences, Political Science Department, gulbinaates@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5866-2205

GİRİŞ

Otoriterliğin Türkiye'deki tezahürünün izleneceği 1980-1983 arası dönem birkaç alt başlıkla birlikte incelenecektir. İlk olarak 1980 darbesine giden süreç, ardından 1980 darbesinin ekonomik altyapısını oluşturan 24 Ocak Kararları, Türk ordusu ve praetoryanizm, 1980 darbesi sonrası toplumsal gelişmeler ve 1982 Anayasasının Otoriter Siyasetin Oluşumuna Etkileri alt başlıklarına yer verilmiştir. 1980 darbesi öncesindeki 1961 anayasasının yarattığı siyasi ve toplumsal özgürlükler toplumun sivil siyasette geniş yer almasını ve siyasi organizasyonlarda örgütlenmesini sağlamıştır. Ancak bu özgürlükçü ortam, derin kutuplaşmayla toplumun içinde büyük yarıklar oluşmasına neden olmuştur. Siyasi partiler ise seçim yasası ile parçalanmış yapısı ve devamlılığı olmayan koalisyonlara mecbur kalarak siyasi istikrarı oluşturmakta yetersiz kalmışlardır. Bunun yanında, artan enflasyon ve yine sendikal faaliyetlerin yoğunluğu nedeniyle toplumda ekonomik kararlılığı sürdürmek imkansızlaşmıştır. Buna cevap olarak 24 Ocak Kararları, 1960 anayasası ile oluşturulan hak mücadeleci ve ithal ikameci ekonomi politisinin bitişini haber vermişti. Ordu ise Osmanlı-Türkiye Cumhuriyetinden devraldığı praetoryan gelenekle Türk toplumunun vasisi olma iddiasını, Türkiye siyasi hayatı boyunca sürdürmekteydi. Praetoryanizmin, 1980 darbesine giden süreçte askerinin kendinde gördüğü yetkiyi anlamada önemli olduğu düşünülmektedir. 1980 darbesi sonrasında, tüm bu gelişmelerin sonucu olarak otoriter siyasi kültürün ordu eliyle toplumu yönlendirdiği ve dönüştürdüğü görülmektedir. Önceki döneme dair siyasetçiler ve siyasaya dair dönüşümün devletin otoriter eliyle oluşturulduğu bu sürecin, Türkiye siyasi hayatının sonraki dönemlerini de kritik bir biçimde etkilediği görülmektedir. Bu uzun vadeli etkinin temel dinamosu olan 1982 anayasasının oluşturulma ve oylama süreçleri de otoriter kültürün oluşmasında temel etkenlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

1980 Darbesine Giden Süreç

1960 anayasasının yaratmaya çalıştığı çoklu politik aktörlere dayalı siyasi sistem, Türkiye'de tıkanmaya sebep olmuştur: bürokratik entelektüelin parçalanması, sivil bürokrasinin politikleşmesi, CHP'nin çevreye doğru kaçmasıyla sonuçlanmıştır (Heper 1988a: 7). Tüm bu sivil çoğulculuğun aksine 1982 anayasası, askerinin devletin koruyucusu olması ve cumhurbaşkanının kararının hiçbir irade tarafından sorgulanamayan nihai irade olmasıyla sonuçlanmıştır.

1960-80 arasının çoklu partiye izin veren siyasi ortamı, partilerin kendilerini diğer siyasi partilerden ayırıştırması ve kendi taraftarlarının konsolidasyonunu sağlaması için daha sert siyasi tutum almasına neden olmuştur. Nihai sonuç ise herhangi bir politik gelişmeye olanak tanımayacak bir kutuplaşma olmuştur.

1971 muhtırası siyasetin kutuplaşmasını önlemek bir yana muhtıra sonrası hem siyasetin hem de ordunun daha da politikleşme ve kutuplaşmasına neden olmuştur. General Memduh Tağmaç ve Muhsin Batur örneğinde olduğu gibi ordunun üst düzey kadrosu da sağ-sol olarak ayrılmıştır (Harris 1988: 191).

1970lerde koalisyon hükümetleri bürokraside patronaj ilişkilerinin gelişmesine neden olmuştur (Evin 1988:207). 1980 öncesi dönemin bürokrasi-siyasetçiler arası çatışmaları ve sürekli değişen koalisyonları bürokrasideki pozisyonlar ve görevlendirmelerin de sürekli değişmesine neden olmuştur. Aşırı ideolojilerin koalisyonlar aracılığıyla bürokraside elde ettikleri pozisyonlar bürokrasinin 1960lar ve özellikle 1970ler boyunca dramatik bir artışla siyasallaşmasını beraberinde getirmiştir.

1980 öncesi politik atmosferde 1970li yılların sonuna gelindiğinde siyasi şiddetin arttığı görülmüştür. Parlamentoda yer alan partiler, sokak siyasetini zaman zaman desteklemektedir. Milli bakiye olarak bilinen seçim sisteminin de katkısıyla hemen her partinin parlamentoda temsili mümkün olabildiği için Milliyetçi Hareket Partisi ve Milli Selamet Partisi koalisyonlarda kritik bakanlıkları alabilmekteydi. Bu kutup partilerin partizanlarına bu bakanlıklarda kadrolaşmaya müsaade etmekle beraber sıkı bir pazarlık imkânı da tanımaktaydı. Ana akım partilerden olmayan MHP ve MSP muhalefette iken demokratik sistemler de çoğulculuğun sesi olarak faydalı olabilirken hükümetin parçası olduğunda demokrasi ile çelişen sonuçlara ulaşılabilirdi.

1970lerde devletin aşkın karakteri; parlamenter çoğunluk olmaması, ideolojik aşırılıklardan kolayca yara alan koalisyon hükümetleri, hükümete girme şansını ilk defa yakalamış partilerin aşırı patronaj ağlarını kendi taraftarları yararına kullanması, sıkıştıran ekonomik göstergeler ve şiddetle başa çıkılmaması nedeniyle zarara uğramıştır (Ergüder & Hofferbert 1988: 82). Aşırı sol parlamentoda desteklenmesi de öğrenci, memur, öğretmen, öğretim üyeleri gibi kadrolarla bürokrasi içerisinde yoğun destekçisi olduğundan sistemin ilerlemesinde etkili ve kutuplaşmasında etkin olabilmekteydi.

1970lerin parlamentosunda gözlenen durum kutuplaşmış ideolojiler, parçalanmışlık ve uçuculuktur. Uçuculuk ile bir seçimden diğerine partilerin aldığı oyların hızlı ve ani değişimi kastedilmektedir (Özbudun 2000:74). 1980 darbesinin meydana gelmesini engelleyebilecek en temel etken olarak Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzlaşması ve bir çoğunluk hükümeti kurulabilmesi ortaya atılmıştır. Bu gelişmenin iş çevreleri, basın, ordu gibi toplumdaki farklı kurum ve kuruluşlar tarafından onaylanacağı ve her iki partinin seçmen kitlesinin çoğunluğu tarafından da destekleneceği iddia edilmiştir. 1977 seçimlerinden sonra Ecevit kendi kurduğu hükümet güvenoyu alamadığında Adalet Partisi-Cumhuriyet Halk Partisi koalisyonunu 3 seçeneği olarak önermiştir. Koalisyon hükümeti ya Ecevit ya Demirel ya da bağımsız bir ismin liderliğinde kurulacaktır. Ancak Demirel kabul etmemiştir. 1979 seçimlerinde oyları %414'ten 29.1'e düşen CHP lideri Adalet Partisi hükümetini dışardan desteklemeyi teklif etmiştir. Ancak Demirel hükümeti, MHP ve MSP'nin dışardan desteği ile kurmuştur. Böyle bir hükümetin kurulmuş olması 1980 darbesine meydana gelmesini engelleyip engelleyemeyeceği hakkında kesin fikir verilemese de Fahri Korutürk'ten sonra yeni bir cumhurbaşkanı seçilmesinde tıkanma yaşanmamış olacağı tahmin edilmektedir.

1980 darbesine giden süreçte siyasetin tıkanmışlığına en büyük örnek, Mart 1980'den Eylül 1980'e kadar 100 defa tekrarlanan oylamaya rağmen Fahri Korutürk'ten sonra Cumhurbaşkanı olacak kişinin seçilememesidir. 1970lerde partilerin uzlaşmadan uzak yarış sistemi ilerlemesine engel olmuştur. Bu nedenle cunta liderleri ilk olarak gözlerine uzlaşmayı engelleyen parti liderlerini kestirmişlerdir.

Bunun yanında Milli Selamet Partisi ve ordu arasında da ilişkiler gerilmiştir. 1980 yılının 30 Ağustos'unda askeri kuvvet komutanlarının Milli Selamet Partisi liderleri tarafından tebrik edilmemesi ve 6 Eylül 1980 tarihinde yerel parti toplantısında İstiklal Marşı okunurken partililerin ayağa kalkmaması saygısızlık olarak yorumlanmıştır (Harris 1988: 192, Tachau & Heper 1983:25). 1980 darbesini tetiklediği iddia edilen olaylardan biri olarak Milli Selamet Partisi'nin Konya'da düzenlendiği toplantılar gösterilmektedir (Karpaz 2016: 170). 1980 darbesine giden süreçte eski Başbakan Nihat Erim, DİSK Başkanı Kemal Türkler ve MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak'ın suikastı gibi olaylar da son noktayı oluşturmuştur. 1970'li yılların sonunda siyasal çatışmanın hız kazanması ve reel siyasetin sokak siyasetindeki bu çatışmayı çözmek bir yana parlamenter siyaseti tıkanması, 1980 darbesine giden yolu açmıştır.

Politik çatışma ortamında hayatını kaybedenlerin sayısı 1978'de 832 iken Eylül 1979-1980 arasında 2812 olup günlük hayatta da sokak güvenliğinin ortadan kalkmıştır. Bu yüzden darbe ile demokrasinin rafa kaldırılmasına halkın tepki göstermemiştir. 1960 ve 1980 darbelerinin birbirine benzeyen özelliği elitlerin kutuplaşması ve politikacıların uzlaşmaz tavrıdır.

24 Ocak Kararları

1980 Darbesine giden süreçte ekonomik modeli incelediğimizde; neoliberal ekonomik koşullar ve bunun sonucu olarak sosyo-kültürel ortam değişikliğini görmekteyiz. 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarının uygulanabilmesinin politik koşullarının oluşturulmasına aracılık edecek ve muhalefetin haklarından mahrum bırakılması ile sonuçlanacak olan 12 Eylül 1980 darbesi, Türkiye'nin neoliberal ekonomiyle entegrasyon sürecini başlatmıştır.

Enflasyon yüzde 70'lere çıkarken karaborsa toplumda hâkim olduğunda Turgut Özal'ın ünlü 24 Ocak 1980 Kararları gündeme alınmıştır (Aydın ve Taşkın 2014: 326). Türkiye'nin içe dönük bir ekonomiden dışa dönmesine neden olan ekonomik

dönüşümler, ilk olarak Süleyman Demirel'in 1979-1980 yılları arasındaki azınlık hükümeti döneminde başlanmış; cunta dönemi hükümetinde güçlendirilmiş ve en ilerlemiş halini Özal hükümetinde almıştır.

İthal ikameci ekonomik modelin terkedilmesi ve post-Fordist döneme geçilmesi ile emek esnekliği oluşmuştur. Bunun sonucunda pozitif hakların terk edildiği ve güvencesizliğin ön plana çıktığı görülmüştür. Refah devletinin sona erdirilmesi, çalışanı yeni ve güvencesiz ekonomik koşullarda sermaye ile devlet koruması olmadan karşı karşıya bırakmıştır. Güvencesizlik endişe ortamı yaratmıştır. Darbe ile toplumsal muhalefet, deyim yerindeyse ortadan kaldırılmış ve askeri yönetim 1983 yılına kadar ülkenin idaresini sivil siyasete teslim etmemiştir. 1983 seçimlerinde Özal'ın meclis çoğunluğunu elde eden bir başarı ile seçimlerden çıkması, Evren'in ve cuntanın siyasetten eline çekmesini sağlamıştır.

Küresel ekonomi ve ekonomik liberalizme geçiş Türkiye'de muhafazakâr otoriter bir yapıyla olmuştur (Cizre 2002: 84). Tüm politik güçlerin bastırılmış olduğu 1980 darbesi döneminde neoliberal ekonomik model dönüşümü için her türlü değişim yapılmıştır. Neoliberal koşulların sağlanması ve ABD'nin istikrarlı ve muhalefetten arındırılmış müttefik talebi ancak askeri yönetimlerle gerçekleştirilebildi. Sendika konfederasyonları olan DİSK ve MİSK'in kapatılması da bu amaçla yapılmıştır.

“Demokrasinin önündeki tüm engeller kalktığında sivil otoriteye idareyi devredeceğini” söyleyen cunta dış politika ve 24 Ocak 1980 ekonomik kararları dışında tüm politikaları değiştirmeye çabalamıştır. 24 Ocak kararları ile Türkiye ekonomisinin dünyayla birleşmesinin önünde herhangi bir engel kalmamıştır. İşçi hareketinin yöneticileri, grevleri baskılanmış ve ücretler dondurularak düşük ücret ekonomisine geçilmiştir (Öngen 2002:66). ANAP ile muhafazakarlık, milliyetçilik ideolojileri ve modernite bir arada yer alabilmiş ve düşük ücretlerin sorgulanmasını kitlelerde engel olabilmıştır.

IMF ile yapılan 2 başarısız standby antlaşmasının ardından 24 Ocak 1980 Kararları yürürlüğe konmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı'nın Müsteşarı Turgut Özal ve ekibi tarafından hazırlanan 24 Ocak kararları, döviz kuru ve yerli fiyat politikalarında büyük değişim ve bunları sabitleyici önlemleri içermektedir. Programın hedefi, Türk ekonomisini içe dönüklükten çıkararak açık pazara döndürmek ve finans sektörünün üstündeki devlet kontrollerini ortadan kaldırmaktır.

Özal sivil bir aktör olarak cunta tarafından kabul edildiği açık olup 24 Ocak kararlarının mimarıyken darbe sonrası Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığına yükseltilmiştir. Türk ekonomisindeki kayış değişikliğine gidilmesine neden olacak Turgut Özal'ın 24 Ocak Kararlarına göre devlet özel sektörün yatırım yaptığı alana yatırım yapmayacak ve ona rakip olmayacak; KİTler özelleştirilecek ve böylece devlet ekonomide küçülecektir. 24 Ocak kararları ile serbest piyasa ekonomisine dönüşüm, Haziran 1980'de IMF ile 3 yıllık standby antlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu antlaşma, OECD hükümetlerinin 1980-1983 yılları arasındaki temel ve faiz ödemelerini 10 yıla kadar ertelemesini sağlamıştır (Saraçoğlu 1994:67, Gültekin 2012:384). 24 Ocak 1980 kararları ile içe dönük ithal ikameci modelin yerine pazara dayalı, doğrudan yabancı sermayenin girişine bariyerlerin indirildiği, döviz ve faiz değerlerini de içine alan fiyat serbestleşmesi, ihracat özgürleşmesi, finansal sektörlerde ve pazarlarda serbestinin genişlemesi, kamu girişimlerinin ekonomi üstündeki yükünü azaltıcı reformlar yerini almıştır (Utkulu 2001: 20). Bununla beraber özelleştirme desteklenmiş, kamu girişimleri sınırlanmış, dış borçlanmanın kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Askeri rejimin sosyal değişim hedeflerinin yanında ekonomik temel hedeflerinden biri, darbe öncesi dönemin yeniden dağıtım kurumlarını parçalamaktı (Mango 1991:175). 1980 sonrası neoliberal ekonomik modelde KİTler de dönüşüme uğramıştır. Yöneticilerinin maaş ve ücret belirlemesi ve diğer idari mekanizmalarında serbestleşmesi gözlenirken yeni personel alımları da özel sektörle yarışabilmek adına kontrata dönüştürülmüştür.

Ekonominin dönüştürülme çabasına rağmen halen kamu yatırımlarının sermaye birikiminde baskın yerdir (Tekeli 2007:30). Özal döneminde ekonomideki temel kurumsal değişiklikler, İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının kurulması, hazinenin Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı olarak Maliye Bakanlığından ayrılması olmuştur.

Yapısal uyum programlarına bağlı kalmayı hedefleyen askeri cunta, tüm diğer dernek ve kurumlarının faaliyetlerini durduğu halde TUSİAD'ın desteğini talep etmekte ve dış ekonomik çevrelere neoliberal ekonomiye uyumlu gidildiği bağlantısını kurması istenmiştir (Yalman 2002: 39).

1970li yıllarda yaşanan petrol krizleri sonrası ithal ikameci ekonomik modele sahip ülkelerde enflasyon ve dış ödemeler dengesinde bozulmalar olmuştur. Bunların üstesinden gelinebilmesi için IMF'nin beklentilerinin karşılanması gerekmektedir. 24 Ocak kararları sonrası bir doların 70 TL'ye yükselmesi, 360 milyarlık zam yapılması gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Praetoryanizm ve Türk Ordusu

Türkiye'nin Osmanlı devraldığı otoriter, bürokratik ve patrimonial devlet anlayışı, askerin 12 Eylül 1980 darbesini yapmasında ve bunun toplumda kabul görmesinde temel nedendir. Osmanlı-Türkiye geleneğinde askerin önemli bir yerinin olmasının kökenleri Osmanlı devletinin kuruluşuna kadar dayandırılabilir. Osmanlı beyliğinin Osmanlı devletine dönüşmesinde etkin olan gaziler, babaların ardından Osmanlı'nın ilerleme döneminde de tüm siyasi gelişmelerin odağında ordunun yaptığı fetihler yer almaktadır (Heper ve Güney 2000:636, Harris 1988: 180). Gerileme döneminde dahi ilk olarak askeri alanda ıslahatlar yapılmıştır.

Ordunun Türkiye siyasetini rolü anlamak için uzun Osmanlı tarihinde askerin edinmiş olduğu konum ve bu konumun geçirdiği değişimler önemlidir. Yeniçeri ocağı saraya dair her değişimde başat rol üstlenmiş ve kaldırıldığı döneme kadar baskınlığını korumuştur. Osmanlı'dan cumhuriyet dönemine geçişle birlikte Jön Türkler askerin Cumhuriyet tarihinde de başat rol üstlenmesine imkân tanımıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri ve bürokratik geleneği 1923'te son bulan Osmanlı'dan doğrudan devralınmıştır. Kadrolara bakıldığında sivil bürokratların yarısının, yetmiş askeri personelin ise %90'ının Osmanlı imparatorluğunun 1923'te yıkılmasından sonra cumhuriyette görevine devam ettiği görülmektedir (Rustow 1994:6, Rustow 1988:247). Bu Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir kopuştan öte sürekliliğin varlığını göstermektedir. Bürokratların kadro olarak devamlılık göstermesi ve yönetici kadronun da Osmanlı'da üst düzey askeri görevliler olması, rejimin başka bir bakış açısıyla devrimci değil reformcu olduğunu düşündürmektedir. Osmanlı İmparatorluğu-Türkiye Cumhuriyeti devamlılığında, askerin devletin içinde içkin bir yapısının vardır ve siyasete müdahale etme kapasitesi İttihat ve Terakki döneminde de sürmüştür.

1980 sonrasını ordunun dramatik bir güç ve otonomi kazanmasında etkenler; 1980 öncesinden gelen toplumsal çatışmayı çözebilecek tek aktör konumuna yükselmesi; diğer yandan ise sivil politik aktörlerin aktif ve birleşik rol oynayabileceği diyalog kültürünün oluşmamış olmasıdır (Cizre-Sakalhoğlu 1997:157). 1980 sonrasında ordunun siyasetteki etkin rolü, hukuk ve politikada çift başlılığa, Milli Güvenlik Konseyi-Bakanlar Kurulu İkiliğine ve Askeri Yargı-Sivil Yargı ikiliğine neden olmuştur.

Evren 1980 öncesi siyasete dönmesine dair paranoyalarını 1980 darbesi ve sonraki süreci meşrulaştırmak için toplumla paylaşmıştır. Evren'e göre 1980 öncesi politikacılar devleti koruyamamış, toplumu anarşiyi sürüklemişlerdir. Üniversiteler terör yuvası haline geldiği için depolitize edilmelidir. 1982 anayasasına göre hakimlerin güçleri ve üniversitelerin bağımsızlığı seçilmiş hükümetlerin güçlendirilmesi için değil Başbakanlığın güçlendirilmesi için budanmıştır. Evren'in sadece iç politika değil dış politikaya ilişkin (Dodd 1994: 181) de belirgin kaygıları vardır. Avrupa parlamentosu, Amerika Birleşik Devletleri gibi birçok dış düşmanı vardır Türkiye'nin ve bunun altında Türkiye'nin yoğun Müslüman nüfusunun yaşadığı bir ülke olması gerçeği olduğunu iddia edebilmektedir.

1983 seçimlerinden sonra Özal'ın hükümet kurmasından sonra da devletin Evren ve cunta tarafından, hükümetin ise ANAP hükümeti tarafından temsil edilmesine devam edilmiştir. Özal, birçok politik meselenin iç ve dış güvenlik sınırlarına sokulması ve dolayısıyla askerin yetki alanına girmesiyle Ekonomiden Sorumlu Bakan gibi görülmeye başlanmıştır (Heper 1990: 314). Tam anlamıyla sivilleşmenin gerçekleşmesi bir yana

asker toplumsal birçok konuyu askeri olarak damgalayarak siyasete alan bırakmamaktadır.

Bir askeri dönemin bitmesi için asker sivil güçlerden “çıkış garantisi” elde etmek istemektedir. Sivil güçlerin varlığında da gücünü devam ettirebilmesi ve yetki paylaşımıyla sivil yönetime devir yapmaktadır. Anayasaya yerleştirilen bu çıkış garantileri vesayet güçleri, tutulmuş alanları, seçim sürecini manipüle edilmesi, af ya da tazminat kanunları. Askerin savunma görevlerinden çıkararak milli hedefler olarak adlandırılan siyasi, kültürel ve ekonomik gelişmelerin koruyucusu olmaya müdahalesi vesayetçiliğin göstergesidir.

Özellikle 1980 darbesinde askerin emir-komuta zincirini bozmamış olmasının sebebi olarak ordu içinde disipline olan büyük özen gösterilir. 1980 darbesinin 1960 darbesine göre temel farklarından biri cuntaların birbirinden farklı olmasıdır. 1980 cuntası 1960 cuntasına göre daha organize bir biçimde yapılmış; aralarından su sızmayan Milli Güvenlik Komitesi oluşturulmuş ve en yüksek beş general yürütmüştür.

Jön Türklerin 1908 ve 1909'deki isyanları bir yandan askerin millet yararına devlete isyan edebileceğini diğer yandan da Enver ve Cemal paşalar gibi orta dereceli subayların askeri gücü kullanarak nasıl daha yüksek siyasi güçlere ulaşabileceğini göstermiştir (Harris 1988: 181). Toplumun ve siyasetin üstünde olma iddiasını taşıyan askeri gelenek, yine de sivil siyasete müdahale hakkını elinde tutmak istemektedir. 1980 darbesine gelindiğinde başarısı diğer tüm kurumlardan farklı olarak hiyerarşisini korumasında politize ve bölünmüş olmamasında yatmaktadır (Heper 1985: 128). Evren 1960 darbesi deneyiminden yola çıkarak ordunun her darbeden sonra geçirdiği iç sıkıntılarından endişe etmektedir. Çünkü asker, seçilmiş hükümeti indirerek kurulu düzeni ihlal etmekte ve işleyiş zincirini ihlal etmektedir. Bu, bir taraftan ordu içindeki hiyerarşinin de ihlal edilmesinin önünü açmakta diğer taraftan da sivil siyasetin orduda küçük bir grup tarafından müdahale edilebilirliğini ortaya çıkarmaktadır. 1960 darbesinin sonrası Talat Aydemir'in 2 darbe girişimi gibi yeni askeri müdahaleler engellenmek istenmektedir.

Metin Heper (2002: 140) askerin sivil siyasete müdahale etmeyi tercih etmediğini, sivillerin rasyonel demokrasiyi uygulamalarını beklediğini bunu göremediklerinde müdahale ettiklerini aktarmıştır. Askerin darbelerden uzak durmak istemesinin altında yatan edenler ise kendi iç disiplinin koruyamama ve halkın gözünde imajlarının bozulma riskidir. Bunun yanında sivil toplum ve askerlerin demografisinin ilişkisine bakıldığında askerlerin genel itibarıyla gelir durumu çok iyi olmayan fakir ya da orta sınıf ailelerin çocukları olduğu gözlenmiştir. Bu ailelerden gelen çocukların çok küçük yaşlardan itibaren yetiştirildiği okullarda geldikleri toplumsal sınıflardan bağımsız ve tüm toplumdan üstün oldukları düşüncesi ile eğitilmektedirler.

Türkiye'deki devlet anlayışındaki paternal devlet ve ceberrut devler arasındaki gelgitler siyasetin genel profilini oluşturmaktadır. Özellikle 1980 gibi darbe dönemleri ele alındığında ceberrut devlet dönemlerinde özgürce fikirlerin ortaya çıkması mümkün olmamaktadır. Bunun yerini zenofobi ve öteki düşmanlığı almaktadır. 1980 cuntası entelektüeller, insan hakları örgütleri, basın, muhalefet partileri ve Avrupa Birliği gibi yapıların eleştirilerini kabul etmiyordu (Heper 1994: 233). Çünkü bunlar parçalanmış yapıları temsil ederken kendisinin tarifi kolay olmayan, homojen bir halk kitlesinin bizatihi tek temsilcisi olduğu iddiasındadır. Tüm bu demokratik örgütlenmelerin halktan olmayan “öteki”ni temsil etmesi iddiası, cuntayı “halkı koruyan vasilik” rolünü yüklemekteydi. Oluşan Schmityan dost-düşman ayrışması, toplumun otoriterliği daha hızlı kabul etmesine neden olmaktadır.

Evren döneminde cunta, halkı ve sivil siyaseti kendisiyle ayırtmıştır (Karpas 1988:152). Bir taraftan halk, kendi içinde herhangi bir çeşitliliği ya da görüş ayrılığı bulunmayan "tasada ve sevinçte bir" homojen bir topluluktur. Sivil siyasetçiler de yasadan aldığı güçle "milletin ve devletin koruyucusu" asli unsur askere karşı güvenilirliği olmayan, devleti kaosa sürükleyen kitle olarak görülmektedir. Türk ordusunun politika karşıtlığı ve sosyo politik çeşitlilik ve çoğulculuğu güçlü devletin karşıtı olarak görmesi, siyasete yaptığı müdahalelerin nedenidir (Cizre 2008:305). Bu nedenle patriyarkal bakış açısıyla oyunu kuralına göre oynamayı beceremeyen sivillerin oyununu bozarak devletin sahipliğini

üstlenmektedir. Türkiye’de askerin varlığının parti sisteminin gelişmesine engel olmaktadır. Çünkü asker kriz anlarında yetişmesi beklenen koltuk değneği gibi görülmekte ve askerin her bir müdahalesi demokratik parti sisteminin oluşmasını engellemektedir (Heper & Rubin 2002:2).

1980 darbesi, 1960 ve 1971 askeri müdahalelerinden farklı olarak Amerika’nın tarafından desteklenmiştir. Diğer askeri müdahalelerde de Amerika’nın karşı çıkan bir tutumu olmasa da bu müdahaleye sıcak baktıkları iddia edilmiştir. Darbe sonrası dönemde Avrupa Konseyi ve Avrupa devletlerinin tutumu, Amerika’nın aksine demokratik duruma geri dönülmesi yönündeydi.

Kenan Evren bir yandan sokaktaki insan olarak halkın sıradan görüşünü aktarırken meseleleri asker bakış açısıyla özgürlüklerden azade görmektedir (Dodd 1994: 185). Darbe komutanı olması nedeniyle sivil siyasete geçildiği düşünülen zamanlarda da siyasetin üzerinden elini çekmediği, sınırlarının dışında yorumlarda sıklıkla bulunduğu görülmüştür. Evren’in cunta lideri olarak konuşmalarının etkili olması, sıradan bir Türk insanının dilini kullanmasından kaynaklanmaktadır. 80 öncesi herhangi bir ismi belirtmeye gerek duymaksızın dönemin tamamını zihinlerde alaşağı ederek cuntayı ve cuntanın uygulamalarını haklılaştırmaktadır. Ordu 1980 darbesine rağmen sonraki yıllarda yapılan anketlerde en güvenilen kurum olmuştur. Zayıf hükümetler, Türkiye’nin doğu ve güneydoğusunda yaşanan çatışma ve Türkiye’nin komşuları ile yaşadığı krizler nedeniyle askerin Türk siyasetine dahil hep canlı tutulmuştur (Güneş Ayata& Ayata 2001:105).

Praetoryanizm, devletin sabit bir gelenek oluşturacak kurumsallıktan uzak olması ve kurumsal olmayışın bazı güçlerce tehdit olarak kullanılabilmesidir. Bir başka deyişle Türkiye örneğinde asker silahlı gücünü ortaya koyarak sivil politikacıların üzerinde güç oluşturabilmekte, sivillerin bağımsızlığını engellemektedir. Praetoryan kelimesi, Roma İmparatorluğu’nun başkentindeki özel bir askeri birimden gelmekte ve senato ve imparatoru herhangi bir isyana karşı korurken senatoya aday da dayatabilmektedirler. Dolayısıyla praetoryan ordu, politik sisteme baskın olan ve ona müdahale edebilen ordu tipidir (Perlmutter 1969:383). Dolayısıyla bu ordu tipinde tüm sivil mekanizmalar askerle uyumlu olabilenlerle sürdürülebilme, anayasal değişiklikler de asker tarafından yönlendirilmektedir.

Türkiye siyasetinde praetoryanizm, devlet kültürünün yerleşikliği sayesinde askerin siyasette karar alabilecek ve siviller tarafından alınmış kararları reddedilecek derecede yer almaktadır (Uzgel 2003:180). Çocukluk döneminden başlayan ve sosyal hayatıyla beraber tüm hayatını ordu bünyesinde geçiren asker, sivillerle hep bir “öteki” ilişkisi kurarak onları yeterince vatansever olmamakla suçlarken kendisini ise devlet ve milletin çıkarlarının asli koruyucusu konumuna taşır. İspanya’daki Franco’nun devlet mekanizmasından ayrılmayan ordu örneğinden farklı olarak Türkiye’de siyasette hakem ve veto yetkisini ele alarak kendini siyasetin merkezinde kurgulatmıştır (Ünsaldı 2016).

Ziya Sarıgil (2011:268) toplumsal entegrasyon ve politik roller olarak iki aksta oluşturduğu ordu tipolojisine göre 4 tip ordu vardır: toplumsal entegrasyonu az ve politik rolü az olan profesyonel; toplumsal entegrasyonu yüksek ve politik rolü az “milletin ordusu”; toplumsal bütünleşmesi az ve politik rolü yüksek ise “yırtıcı praetoryan” ve hem toplumsal bütünleşmesi yüksek hem de politik rolü yüksek olduğunda ise “popüler praetoryan” olmaktadır. Türk ordusu bunlardan sonuncu tipolojiye uygundur. Uzun vadeli bir askeri rejim oluşturmak amacıyla değildir ama sivil siyasetle ilgili ters giden herhangi bir durumda hemen müdahale edecektir. Yırtıcı praetoryandan temel farkı ise siyasete sıklıkla müdahale etme eğiliminde olsa da toplumdan destek görmektedir. Hatta kimi durumlarda “göreve” dahi çağrılmaktadır.

Ümit Cizre-Sakalhoğlu (1997:153, 2008:306) Türk ordusunun praetoryan olmadığını, demokrasiyi doğrudan ortadan kaldırmak istemediğini iddia etmektedir. Ordu-sivil siyaset arasındaki sınırları bozmama eğiliminde olan Türk ordusu, sivil bürokratik konumlarda da görev almamaktadır. Bundan bir taraftan “problem çözücü asker” imajını üretirken diğer yandan da yine siyaset üstülük, siyasilerin hamiliği iddiasını yenilediği düşünülebilir. Praetoryan rol üstlenen orduların demokratik kurumların tamamen

ortadan kaldırarak sivil otoritelerin yerine geçtiklerini; oysaki Türkiye durumunda sivil-asker sınırlarının korunduğu ile açıklamaktadır.

Bir yasama sistemi eğer kuralları, geleneği oturmuşsa kurumsallaşmıştır ve her dönem milletvekillerinin uygulayabileceği bir şablon sunabilecektir. Normlar ve değerlerin kurumsal olmadığı durumda kültürel çoğulculuktan bahsedilmeyecek ve dost-düşman, iyi-kötü ayırımında siyaset yapılabilecektir (Kalaycıoğlu 1998:48). Bu fikirlerin barışçıl bir ortamda paylaşılabilmesi, sadece bazı fikirlerin seslendirilebilmesi; otoriterliğin siyasete yansımalarıdır. Bu makalede de 1980-83 arası cunta döneminin bu tek seslilikle yönetildiği düşünülmektedir.

Her ne kadar ANAP'ın 1983 seçimlerinden sonra sivil hükümeti kurması ile asker siyasetten çekilmiş gibi gözükse de Özal'ın iç ve dış güvenlik, dış ilişkiler ve yüksek öğretimde askerin onayını alarak devam ettiği görülmektedir (Evin 1994:27). Özal'ın politik olarak kendini Demirel ve Ecevit'in düşmanı, karşıtı olarak konumlandırması; sivil dahi olsa cuntacıların kendisine güvenmesini sağlamıştır. Ordunun Türkiye'nin modernleşmesi ve gelişmesinde öncü bir kuvvet olduğunu iddia etse de askerin demokratik siyasete 1980-83 yılları arasında kalıcı bir hasar verdiğini görmezden gelmektedir.

Sivil siyaset üstündeki vesayet en temel göstergesi, Milli Güvenlik Konseyi olup 1960 darbesinden sonra kurulan bu kuruluş 1982 anayasası ile daha da güçlendirilmiş ve daha da militerize edilmiştir. 1982 anayasasına göre Milli Güvenlik Konseyinde Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanı, Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri ve Hava Kuvvetleri Komutanları, Jandarma Genel Komutanı, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanmaktaydı.

Milli Güvenlik Konseyinin 1961 anayasasında kuruluşunun temel nedeni, milli güvenlik konularında tavsiye vermesi, 1973 anayasal değişikliğine göre hükümete önerilerde bulunması belirtilirken, 1982 anayasasında ise hükümet tarafından yapılan önerilerin öncelikle olarak dikkate alınması sağlanmıştır (Cizre-Sakallıoğlu 1997:157). Sivil-asker sayısının eşit olması bir yana Milli Güvenlik Konseyinin Bakanlar Kuruluna da danışmanlık verdiği ve "devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bölünmez bütünlüğü ve milletin barış ve huzuru için" bu kararlara öncelik verilmesi salık verilmekteydi.

Milli Güvenlik Konseyi² ile doğrudan karar alma mekanizmasında yer alan asker, Türk tarihi geleneğinde üstün prestijli bir konuma sahipti (Rumpf 1988:228). Bu gelenekte sadece sivil siyasetteki bir araç olarak kalamayacağı ve ulusun temsiline soyunacağı ortaya çıkmaktadır. Anayasal değişikliklerine ilişkin Özal, Evren'in Cumhurbaşkanlığı döneminde ikircikli bir tutum takınmıştır. Özal, bir yandan anayasa değişikliğine karşı olmadıklarını belirtirken diğer yandan Evren ve ekibi ile ters düşmemek adına anayasa değişikliklerinde aktif olmamıştır.

Kenan Evren liderliğindeki MGK (Milli Güvenlik Konseyi) ve atanan 27 üyeli kabine ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Büyük yetkileri olan MGK, bir önceki cunta olan 27 Mayıs'ı tersine çevirmeye çalıştığını 27 Mayıs ve 1 Mayıs'ı resmî tatillerden çıkararak göstermiştir. 21 Eylül 1980'de Milli Güvenlik Konseyin atadığı 27 kişilik kabinede herhangi bir politikacı yer almamakta; üyeleri eski bürokratlardan oluşmaktadır (Zürcher 2017:284). Ecevit ve Demirel her ne kadar hapisten Türkes ve Erbakan'dan daha önce çıksa da onların da siyasi açıklama yapması yasaklanmış ve partileri ile aralarındaki bağ zayıflatılmıştı.

12 Eylül döneminde ölüm cezaları ve işkencenin uygulandığı, 3 yıldan az hapis cezalarına temyiz yolunun kapatıldığı, yargı kararı olmadan sıkıyönetim komutanları kararıyla ve yargı başvurusu kapatılarak 10 bin kişinin görevden alındığı ve vatandaşlığı kaybetmenin

² Askerin sivil siyasete müdahalesi, Ağustos 2003'te çıkarılan 7. Uyum paketi ve Temmuz 2004'te çıkarılan 8.Uyum paketi ile daraltılmıştır. Milli Güvenlik Konseyinin yetkileri daraltılmış, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmıştır. MGK'nın toplantı sıklığı 2 aya çıkarılmış, sivillerin de MGK genel sekreteri seçilebilmesinin önü açılmıştır. İşkence, ivedi suç olarak sayılmaya başlanmış ve Genelkurmay Başkanının Yükseköğretim Kuruluna üye seçilme imkânı ortadan kaldırılmıştır. Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliğinin, Haberleşme Yüksek Kurulu, RTÜK, Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kuruluna üye seçimi de kaldırılmıştır.

yolunun açıldığı görülmektedir (Tanör & Yüzbaşıoğlu 2004:25). 122000 kişinin tutuklu olduğu ve işkencenin bilgi alma yöntemi olarak kullanıldığı bu dönemde 50 kişinin idam cezası infaz edilmiştir (Aydın & Taşkın 2014: 331).

1980 Darbesi Sonrası Toplumsal Gelişmeler

1980 darbesiyle beraber THK, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay dışında kalan tüm dernekler kapatılmış; siyasi parti liderleri tutuklanmıştır. 1980 cuntası darbe öncesinin siyasi ortamının partileri, sivil toplum kuruluşları ve toplumun büyük çoğunluğunun da talebinin ortak olduğu sokak siyasetinin tamamını ortadan kaldırarak yeni bir siyasi ortam yaratma hevesindeydi (Sayarı 2002:15). Bunun için çoğulculuktan uzak ve merkezde iki parti kurulmasını hedeflemişlerdir.

11 Ekim 1980'de cezaevinden salıverilen Demirel ve Ecevit'in tutumları farklı olmuştur. Daha devletçi ve otoriter eğilimi yüksek olduğunu düşünölebilecek Demirel'in aksine Ecevit Avrupa'daki sosyal demokratların desteklerini görmekte; diğör yandan da Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılarak Aralık 1980-Haziran 1981 arasında editörlüğünü olarak Arayış adlı haftalık dergide gazeteciliğe dönmektedir (Hale 1988: 168). 12 Eylül 1980 darbesi sonrası yaşanan işkence vakalarını dile getirdiğı 2 Haziran 1981 tarihli Arayış dergisinin sayısı toplatılmış ve Milli Güvenlik Konseyinin 52 Nolu kararnamesi ile derginin editörlüğünden uzaklaştırmıştır. Aynı kararname ile 1980 öncesi politikacıların Türkiye'nin geçmişteki ve gelecekteki siyasi ve hukuk sistemine dair yazılı ya da sözlü açıklama yapması, makale yazması ya da toplantı düzenlemesi yasaklanmıştır. Cunta eski dönemden herhangi bir politikacının tekrar siyasi rol olmasını istememektedir. Bunun yanında askeri rejim baskı, işkence gibi demokratik rejimlerde yer almaması gereken uygulamaların açıklanabilir olmadığı farkında olarak hiçbir eleştirinin ortaya çıkmaması için çabalamaktadır. Ecevit'in Arayış dergisinin ve dergide cuntayı eleştiren yazılar yazması eski politikacıların Türkiye'nin hukuki rejimi ile ilgili yasaklayıcı madde gelmesini ve Ecevit'in dört ay hapis cezası ile cezalandırılmasını beraberinde getirmiştir. Cunta döneminin antidemokratik uygulamaları hakkında herhangi bir muhalif yorum ve unsurun ortaya çıkmasına şiddetle engel olunmuştur. Bu şekilde tutuklamalar, işkenceleri gözler ardında tutabileceklerini planlamışlardır. Ecevit'in cuntaya karşı direnç gösterme inadı ve diğör muhalif unsurlar cuntanın sivil siyasete dönüşü mecbur bırakmıştır.

Milli Güvenlik Komitesinin atadığı hükümetin Başbakanlığını eski Amiral Bülend Ulusu, Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığını Turgut Özal ve Maliye Bakanlığını ise Turgut Özal'ın yakın çalışma arkadaşı Kaya Erdem yürütmüştür.

Türkiye ekonomisinin dünya kapitalizmi ile entegre olabilmesi için işçi sınıfının haklarının budanacağı radikal değişim 1980'de askeri rejimi ile başlamıştır. DİSK ancak 1990lardan itibaren tekrar faaliyete geçmiş; birçok sendikacı ve işçi işkence, tutuklama koşullarından geçmiştir (Savran 2002:15). 12 Eylül dönemi işkencelerine örneklerden biri olarak İstanbul'un 1973-77 yılları arasında Belediye Başkanlığını yapmış olan Ahmet İsvan'ın 6 gün boyunca sandalyeye oturmuş bir şekilde tutulması Avrupa gündemine taşınmıştır. Siyasi partiler, sendikalar, TÖB-DER ve Barış Derneğinin üyelerine kadar tutuklamalar her gün gerçekleşmekteydi (Ahmad 2003:185). Cunta uluslararası af örgütleri tarafından insan hakları ihlalleri nedeniyle eleştirilmektedir (Hale 1994:250).

1980 darbesinden sonra 82 yazar, gazeteci, yayıncı tutuklanmıştır. Bununla beraber gazetelerin basılacağı kâğıt devlet tarafından sağlandığı için özellikle Özal döneminde bu muhalif gazetelere karşı koz olarak kullanılmıştır (Kejanlıoğlu 2001: 119). 1980 sonrası neoliberal dönüşümün gerçekleşmesinde etkin olan darbenin tüm muhalif etkenleri ortadan kaldırmasıyla, politik tartışmanın kısır ve farklı fikirlere kapalı olduğu göze çarpmaktadır. Milli Güvenlik Komitesinin tüm partileri ve sendika konfederasyonlarının kapatmasının ardından 14 Eylül'de tüm grevler yasaklanmış ve işçiler işe döndürölmüştür. DİSK ve MİSK'in yöneticileri de sıkıyönetim komutanlıklarınca tutuklanmıştır. Cunta, toplumsal barış ve hükümet verimliliğı oluşmaya başladığında sivil hayata geçme sözüyle darbe dönemindeki tüm partileri kapatmıştır. 1980 darbesi sonrası siyasal olanın yerine devleti koyan cuntacılar, demokrasiyi düzenlemeyi denediler (Heper 1988a: 6).

1982 anayasası sadece partileri yasaklamakla kalmıyor aynı zamanda kurulacak partilerin bir diğer siyasi parti, sendika, gönüllü organizasyon, kuruluş, sivil toplum örgütü ile ilişki kurmasını da engellemekteydi (Özbudun 2000:5). 1960 sonrası ifade özgürlüğü, dernek kurma hakkı, grevler gibi hak ve özgürlükler anlamındaki kazanımların kamu düzeni, ulusal güvenlik gibi nedenlerle sınırlandırılması politik atmosferin değişimine işaret etmekteydi. Siyasi partilerin herhangi bir dernek, sendika, kurum, kooperatif, profesyonel organizasyonla ilgisi ya da bağlantısının olması 1982 anayasasının 69.maddesi ile yasaklanmıştır.

MGK yaptığı düzenlemelerle, sınıf siyaseti yapılmasını da memur ve öğrencilerin siyasi partilere üye olmasını da yasaklamaktaydı. Kısıtlamalar o raddeye varmıştır ki Belediye Başkanları ve Meclis Üyeleri de görevlerinden alınmış ve MGK kararıyla 1980 öncesi siyasetçilerin siyasi demeç vermeleri yasaklanmıştır. Her ne kadar 1982 oylaması ile asker siyasetten çekilmeye başlar görünse de ulusal güvenliği sağlama iddiasıyla sivil siyasetçiler üzerinde baskısını kaldırmayarak, onları yönlendirmeye devam etmiştir. 12 Eylül 1980 öncesi liderlerin siyasi demeç verme yasağı Kenan evren tarafından ancak 1986 yılında kaldırılmıştır. Ecevit ve Demirel muhalefetlerini sürdürmeye çalışsalar da askerin siyasetteki etkisi devam ettiği için doğrudan siyasi demeç verememekteydiler. Ancak Avrupa birliğinin yarattığı baskı sayesinde demeç verme hakları yeniden oluşmuştur.

Türk toplumu, bireyin hak ve özgürlükleri üzerinden mücadeleyi desteklemek yerine topluluklar bireyi kapsar ve onun özerkliğini reddeder. Bu, bir taraftan kolektivist kültürün varlığını yeniden üretirken diğer taraftan da otoriter yapıların birey üzerindeki etkisini artırmaktadır. En tabii haliyle hakların devredildiği en temel yapı olarak devletin otoriterleşmesi ve bireyin görünmezliğini artırmasına neden olmaktadır. Otoriter toplumlarda halk, toplum üstü bir lider tarafından yönetilmekte; bireyler siyasal özne haline gelememekte ve bu durum ideoloji aracılığıyla içselleştirilmektedir. Türkiye'nin demokrasisi Ergun Özbudun'un bakış açısıyla (2000:151) genel olarak "dağıtımçı demokrasi" olarak adlandırılmıştır. Bu anlayış kurumsallaşmış ve temsili demokrasinin tam tersi olup çok karizmatik tek bir lidere kişiselleşmiş iktidar tipidir. Tek kişi üzerinden yürüdüğü için yatay hesap verme yer almaz ve yatay olarak güç dağılmamaktadır. Başkan ve danışmanları herhangi bir taraf ya da gruba danışmaksızın hüküm verebilmektedir.

1980 dönemi Milletvekillerinin kendi partilerine duyduğu sadakat, aynı zamanda hiyerarşi ve disiplini beraberinde getirmektedir (Kalaycıoğlu 1988:56). Ancak bu olumlu varsayılan parti içi bütünlük görüntüsü, diğer parti ve görüştekilere karşı da biz ve onlar ikiliğine neden olmaktadır. Bir partiyi eleştirmeksizin benimsemek, toleransı düşürerek otoriter eğilimleri güçlendirmektedir. Bu da bir taraftan "kardeşin kardeşi öldürdüğü" günleri geride bırakmak adına meşrulaştırılan darbenin, barıştırmacıktan uzak olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla 1980 darbesi, çeşitli toplumsal travmaların kesilmesini sağlasa da çatışmacı siyasi ortam devamlılık arz etmektedir.

1980 darbesi sonrasında MHP'de de lider ve taban kadrosunda yaşanan çatlak tabanın lidersiz kalmaya hazırlıksız olmasında kaynaklanmaktaydı. Bunun yanında yargılanmakta olan lider kadrosu, cuntaya "fikirlerinin iktidarda kendilerinin zindanda"³ olduğu vurgusunu yapmaktaydılar. Bu yaklaşım, tabanda zaman zaman hoşnutsuzluk ve "sahipsizlik" hissini oluşturmuştur. Cuntayla kurulan bu özdeşliktense milliyetçilerin toplumun canına, malına gelebilecek zararlara karşı gösterdikleri sert tepkiyi anlatan "milli refleks" tezi, milliyetçi taban tarafından daha çok kabul görmüştür (Bora & Can 1991: 106).

Darbenin toplumsal yapıyı değiştirme ile ilgili faaliyetleri, 6 Aralık 1983'te çok partili hayata geri dönülene kadar 669 yasa, 90 Kanun Hükmünde Kararname (KHK), 76 MGK kararı ve 3 MGK bildirisini içeren 838 yasa çıkarmasıyla ortaya çıkmaktadır (Aydın & Taşkın 2014: 332). Dönemin müdahaleleri, 1961 anayasasının getirdiği özgürlüklerin kısıtlanmasını amaçlamaktadır. Darbeciler kendi militer müdahalelerini meşru

³ Agah Oktay Güner'in 12 Eylül savunmasında yer verdiği ve siyasi tarihte yerini almış açıklaması.

göstermek için, darbe sonrası dönemde darbenin müessibi olarak gördükleri kesimlerin - toplumsal hareketlerin içinde yer alanları- şeytanlaştırmıştır.

Askeri rejim, önceki dönemde çalışmış devlet memurlarıyla çalışmamaya çabalamıştır. 12 Eylül 1980 ve 12 Eylül 1981 arasında herhangi bir politik faaliyetle ilişkisi bulunduğunu düşünülen 18000 memur soruşturma açılmış, tutuklanmış, göz altına alınmış ya da hüküm giymiştir. 1836 devlet memuru ise gözaltına alınmış ya da tutuklanmıştır (Heper 1984:66, Heper 1985: 138). Geri kalanlara çeşitli lütuflar sunarak emekli edilmeye ikna edilmiş ya da zorlanmıştır. Savunma Bakanlığı dışında diğer bakanlıklardan 71 genel müdürlük lağvedilmiştir.

1961 darbesinden en temel farkı, askeri bünyenin içinde muhalif seslerin bulunmaması ve hiyerarşinin bozulmamasıdır. Bu fikir ayrılıklarının görünmez kılınmasını ve askerinin merkezi otoritesinin sarsılmamasını sağlamaktaydı. Evren ve ekibinin cunta sonrası Milli Güvenlik Konseyi olduktan sonra göreve gelen üst düzey askerle de arasında sorun olmamıştır. Bu, cuntanın toplumun her yanına yayılmış olan baskı ve despotizminin bir sonucu olarak görülebilir.

Türkiye siyasi hayatından daha düzenli modele sahip olan Türk ordusunun bu düzenliliği ve tutarlılığı birkaç nedene bağlanabilir. Hiyerarşiye olan saygı, Atatürk'ün getirdiği seküler modernleşme reformlarına adanmışlık ve nihai olarak sivil siyasete teslim etme zorunluluğu; cumhuriyet tarihindeki darbe girişimlerine rağmen Türk ordusunun genel bir sistematığı olduğunu göstermektedir.

1980 darbesinin 1960 ve 1971 askeri müdahalelerinden bir başka farkı, diğer ikisinin tüm partileri yasaklamamış olmasıdır. Bu nedenle diğer darbelerden daha keskin sonuçlar doğurmuştur. 1960 darbesinde otoriterleşmeden sorumlu tutulan Demokrat Parti, 1971 müdahalesinde ise Türkiye İşçi Partisi ve Milli Nizam Partisi kapatılmıştır.

1980 darbesi ile düşünüldüğünde darbe öncesi tüm politik taraf ve aktörler, darbenin kendilerini siyasetten menetmek adına yapıldığını iddia edecektir. Neoliberal politikalar, gelir adaletsizliği hakkında hak talebinde bulunulmasının yasaklanması, cunta döneminin hedeflediği sosyal modeli göstermektedir. Başlangıçta cuntanın 1980 öncesi liderleri siyaset dışında bırakmayı hedeflemediği ancak özellikle 13 Ekim 1981'deki Yüksek Askeri Şura toplantısında bu kararın verildiği iddia edilmektedir. Bu kararın verilmesinde Erbakan ve Türkeş'in yargılanıyor oluşu; Demirel ve Ecevit'in ise darbe sonrasında cunta ile olumsuz ilişkiler geliştirmesinin etkili olmuştur. Asker, 1960 darbesinde anayasayı korumak için; 1980 darbesinde ise güçsüz hükümetlerin devleti yıkmasına engel olmak için müdahale ettiğini iddia etmiştir.

Özal'ın 30 Haziran 1987'de görevini tamamlayacak olan Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un ardından Necdet Öztoran'u aday göstermesi ANAP hükümetinin askerle uyumsuz ilk hareketi olarak değerlendirilebilir (Evin 1994:33). O sırada Cumhurbaşkanı olan Evren'le kararlaştırılmadan bir aday Genelkurmay Başkanlığına aday göstermesi, hükümetin asker üstündeki gücünü anlatmaktadır. Bir miktar cunta döneminin etkilerinden sıyrılmaya başlamıştır. Askerin herhangi bir denetime tabi tutulmaması, dahası askeri bütçenin denetimden muaf olması neoliberal Özal modelinde sorgulanır hale gelmiştir. 1983 sonrası Özal'ın özellikle Körfez Krizinde askeri meselelere müdahale etmesi ve krizle sonuçlandığında Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın muhtıra vermek yerine istifa etmesi, 1960'tan bu yana ilk defa bir sivilin 1989 yılında Cumhurbaşkanlığına aday olması gibi durumlar, askerinin sivil siyasetten çekilmek istemesi olarak yorumlanmıştır.

1982 Anayasası ve Otoriter Siyasetin Oluşumuna Etkileri

Anayasa hazırlama çalışmaları, kanun hükmünde kararnamelerin işlenmesi ile ancak Ekim 1981'de başlamıştır. 12 Eylül sonrasında 23 Ekim 1981'e kadar Danışma Meclisi toplanmış, Danışma Meclisinin hazırladığı yeni anayasa 7 Kasım 1982'de halkoylamasına sunulmuş ve TBMM Başkanlık Divanı 6 Aralık 1983'te toplanabilmiştir. Danışma Meclisi ve Milli Güvenlik Komitesi, Kurucu Meclisi oluşturmaktadır.

7 Kasım 1982 tarihinde yapılan anayasa oylaması ile %91,4 evet oyuyla hem anayasa kabul edildi hem de Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçildi. 1982 referandumuna en

yüksek hayır oyları Kürt nüfusunun yoğunluklu olduğu Güneydoğu bölgesinden gelmiştir (Zürcher 2017:286). Bu yüksek evet oy oranının arkasında bir taraftan hiçbir muhalif siyasi mesaja yer verilememesi; diğer taraftan da darbe öncesi siyasal çatışmadan toplumun bıkkınlığı etkilidir. 1982 anayasa referandumuna katılımın yüksek olmasının altında cuntanın kısıtlayıcı önlemleri yer almaktadır. Referanduma katılım zorunlu hale getirilmiştir. Oy kullanmayanların 2500 TL para cezasının yanında beş yıl oy hakkını yitirmesi de seçimlere yüksek katılımı getirmiştir (Toprak 1988:126). Dolayısıyla %92lik evet oyu herhangi bir muhalif sesin var olmadığı ortamda gerçekleşebilmiştir. Evren her ne kadar 1982 anayasal referandumunda Cumhurbaşkanı seçilebilecek popülariteye sahip olsa da Cumhurbaşkanlığı seçimi ile anayasa oylamasını bir arada yapılmasını sağlamıştır. Bunun yanında tüm halk desteğine rağmen 1982 anayasal referandumu anti demokratik bir ortamda ilerlemiştir. Oylamada evet oyunun %92 gibi bir yüksek oranda çıkmasını Ahmad (2003:187) Evren'in bunu sivil siyasete geçiş için şart olarak koyduğu ve hayır çıkması durumunda seçmenlerin askeri düzenin devam etmesinden endişe ettikleri olarak açıklamıştır.

1980 cuntasının sivil siyasete çabuk dönmeye çok meyilli olduğunu iddia etse de siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, medya, üniversiteler, hukuku içeren sosyal, ekonomik, toplumsal hayat; çıkarılan 600'dan fazla yasa ile tümünden değiştirilmiştir. 1980 askeri müdahalesi sonrası sistemi radikal bir biçimde yenileme görevi neoliberal bakış açılı gruplara verilmiştir. Bunu yapacak olan kadrolarda 1960 ve 1971'de olduğu gibi parti bağlantısızlığı aramaya ihtiyaç duyulmamıştır. Cunta önceki siyasi, ekonomik ve hukuki düzenin topyekün olarak müdahaleye sebep olduğu görüşünü topluma pompalayarak değişim doğallaştırmaktaydı (Keyder 2014:262). 160 kişilik Danışma Meclisinin cunta tarafından seçilmiş olması verdikleri kararların özgür verilen kararlar olamayacağı ve 1982 anayasasının despotik bir dönemin ürünü olduğunu göstermektedir.

1961 ve 1982 anayasalarının her ikisi de darbe sonucu oluşturulmuştur. Ancak 1982 anayasasında cuntacıların daha yoğun etkisi olmuştur (Özbudun 2012:194). 15 üyeli ve başkanlığını Prof.Dr. Orhan Aldıkaçtı'nın yaptığı Komite Temmuz 1982'de taslak metninin nihai merci Milli Güvenlik Komitesi olmak üzere öncelikle Danışma Meclisi'ne sunmuştur. 1960 ve 1980 darbesi sonrası anayasa hazırlama süreci farklılaşmaktadır. Her iki dönemde de danışma meclisi oluşturulmuştur. Ancak 1980'deki Danışma Meclisi, 1960'ta kurulan Temsilciler Meclisine göre yetkileri daha sınırlandırılmıştır. Danışma meclisinin hazırladığı taslağı Milli Güvenlik Komitesinin onayı ile ancak kabul edilebilmekte ve son kararda Danışma Meclisinin etkisi olmamaktadır. Bir başka özgürlük ve asker baskınlığı karşılaştırması olarak ise Temsilciler Meclisinde iki muhalif parti üyeleri ve farklı kurumlardan kişiler yer alabilirken Danışma Meclisinde hiçbir parti üyesi yer alamamaktadır.

Referandumun ve anayasanın bazı unsurları otoriter politikaları ortaya çıkarmaktadır. İlk olarak Evren'in Cumhurbaşkanı seçilmesinin referandumla beraber oylanması, Evren'e herhangi bir rakibin ortaya çıkmasına müsaade edilmemesi ve hatta referanduma hayır oyunun propagandasının yapılamaması cuntanın anti demokratik uygulamalarındandır.

Osmanlı Türk devlet geleneğinde yer alan toplumun tekil ve biricik çıkarları olduğu, çıkar çatışmasının olmadığı vurgusu, elitler arasında karşılık bulmasa da halk tarafından bir tebaa bakış açısıyla daha kabul edilebilirdi (Heper 1988b:252). İşte 1980 öncesi ve sonrasının temel farkını bu oluşturmaktadır. Önceki dönem siyasi tartışma ve çatışma açısından yoğun geçerken 1980 darbesi siyasetin yok edilmesi pahasına halk tarafından kabullenilmiştir. Bu rızanın sopsız alındığını iddia etmesek de popüler desteği görmezden gelmemek gerektir. Dolayısıyla bu otoriter kültür toplumsallığın içine endemiktir, yerleşiktir.

SONUÇ

1980- 1983 yılları arasında otoriter siyasetin değerlendirildiği bu çalışmada, ilk olarak darbe öncesi sürecin haklar ve özgürlükler anlamında uzun vadeli etkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Siyasi özgürlüklerin oluşturduğu toplumda örgütlenme ve siyasi organizasyonlarda çoğulcu anlayışın, parçalanmış bir siyasi tablo oluşturduğu

düşünülmektedir. Toplumsal hareketlerin siyasi şiddet noktasına varması ve partilerin de bu toplumsal çatışmaya çözüm üretememesi, ordunun otoriter vasfını siyasa olarak üstlenmesi ile sonuçlanmıştır. Kısa süreli koalisyonlar, Cumhurbaşkanı seçiminde dahi uzlaşamayan siyasiler reel politiğin tikanıklığını gözler önüne sürmüştür.

Darbe öncesi dönemde ekonomik anlamdaki daralmalara, ithal ikameci ve haklar ve özgürlükler odaklı işçi-işveren ilişki ağı çözüm üretememiştir. 24 Ocak Kararları, Türkiye'nin ekonomisini neoliberal politikalara döndürmenin ilk ayağıdır. Devletin ekonomik alandan çekilişi, işçi haklarının budanması, Türk ekonomisinin dünya açık pazarına entegre olmasının yolunu açmıştır.

Ekonomik ve siyasi buhran, kendini devletin asli sahibi ve milletin temsilcisi olarak gören ordunun harekete geçmesine neden olmuştur. Ordu, Osmanlı'dan bu yana sahip olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolunan gelenekle siyasete müdahale hakkına sahip olduğunu iddia eder. Otoriter kültürün bizatihi en temel uygulayıcısı olarak ordu, 1980 öncesi toplumsal travmaların tekrar edilmemesi şiarıyla darbe öncesi toplumdan budamıştır. Sivil siyasetin ortadan kaldırıldığı 1980 sonrası sürecin ardından da askerin sivil siyasetçiler üzerindeki etkisi devam etmiştir. Ordu, toplumdan gördüğü destekle uyguladığı tahakkümü rıza ile desteklemektedir.

1980 sonrasında darbe öncesi Parti Başkanlarına ve diğer küçük ölçekteki siyasi yöneticilere Cunta tarafından uzun vadeli siyasi yasaklar getirilmiştir. Sendika yöneticileri, yazarlar da tutuklanarak toplumsal hayatın dışında bırakılmıştır. Otoriter anlayış, siyasetin sivil toplumla ilişki kurmasına da engellemiştir.

1982 anayasası da askerin gözetiminde oluşturulması ve oylama sürecindeki antidemokratik uygulamalarla, 1980-3 arası dönemin otoriterliğini anayasal düzlemde tescillemiştir. Anayasa yazım sürecinin askeri denetimlere tabii tutulması ve 600'ü aşkın yasanın değiştirilmesi toplumda hedeflenen dönüştürücü etkiyi anlatmaktadır. Anayasa oylaması öncesinde muhalif unsurlara müsaade edilmemesi, tek sesli ve baskıcı ortamın tezahürüdür.

Dolayısıyla, 1980 darbesine giden süreçteki siyasi ve ekonomik gelişmeler darbenin otoriterliğini artırmıştır. Politik kültürde tarihsel olarak üstün ve aşkın bir konum elde etmiş olan ordu, otoriter vasfını sivil siyaseti ortadan kaldırma ve yeni bir toplum yaratma amacıyla kullanmıştır. Askeri otoriter kültür, 1980 sonrası Türk siyasetinde demokrasinin gelişmesine engel oluşturmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz, 2003, *The Making of Modern Turkey*, Routledge, Usa: Taylor & Francis Group.
- Alisat, Susan Michele, 1992, *Authoritarianism and integrative complexity*. Yüksek lisans tezi, Wilfrid Laurier University, Kanada.
- Ayata, Ayşe Güneş- & Ayata, Sencer, 2001, Turkey's Mainstream Political Parties on the Centre-Right and Centre-Left, Debbie Lovatt (Der.), *Turkey since 1970: Politics, Economics and Society* içinde ss.91-110, Londra: Palgrave, Macmillan.
- Aydın, Suavi, Taşkın, Yüksel, 2016, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, Tanıl & Can, Kemal, 1991, *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cizre, Ümit, 1997, The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy, *Comparative Politics*, 29 (2), 151-166.
- Cizre, Ümit, 2002, From Ruler to Pariah: The Life and Times of the True Path Party, Barry Rubin & Metin Heper (Der.), *Political Parties in Turkey* içinde ss.82-101, Londra, İngiltere: Frank Cass and Company Limited.

- Cizre, Ümit, 2008, Ideology, Context and Interest: The Turkish Military, Reşat Kasaba (Der.), *The Cambridge History of Turkey: Cilt 4 Turkey In The Modern World* içinde, ss.301-332, Uk: Cambridge University Press.
- Dodd, C.H., 1994, Kenan Evren as President: From Conflict to Compromise, Metin Heper & Evin içinde, *Politics In The Third Turkish Republic* içinde ss.171-186, USA: Westview Press.
- Ergüder, Üstün & Hofferbert, Richard I., 1988, The 1983 General Elections in Turkey: Continuity or Change in Voting Patterns?, Metin Heper ve Evin (Der.), *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s* içinde ss.81-102, New York: W. de Gruyter.
- Evin, Ahmet, 1988, Changing Patterns of Cleavages Before and After 1980, Metin Heper ve Evin (Der.), *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s* içinde ss.201-214, New York: W. de Gruyter.
- Evin, Ahmet, 1994, Demilitarization and Civilianization of the Regime, Metin Heper & Evin (Der.), *Politics in The Third Turkish Republic* içinde ss.23-40, Westview Press: USA.
- Gültekin, Bülent, 2012, Liberalization, Metin Heper & Sayarı (Der.), *The Routledge Handbook of Modern Turkey* içinde ss.379-389, Londra & New York: Routledge Taylor&Francis Group.
- Hale, William, 1988, Transitions to Civilian Governments in Turkey: The Military Perspective, Metin Heper ve Evin (Der.), *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s* içinde ss.159-176, New York: W. de Gruyter.
- Hale, William, 1994, *Turkish Politics and the Military*, Londra: Routledge.
- Harris, George, 1988, The Role of the Military in Turkey: Guardians or Decision-Makers?, Metin Heper ve Evin (Der.), *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s* içinde ss.177-200, New York: W. de Gruyter.
- Heper, Metin & Güney, Aylin, 2000, The Military and The Consolidation of Democracy: The Recent Turkish Experience, *Armed Forces & Society*, 26 (4), 635-657.
- Heper, Metin, 1984, Bureaucrats, Politicians and Officers in Turkey: Dilemmas of a New Political Paradigm, Ahmet Evin (Der.), *Modern Turkey: Continuity and Change* içinde ss.64-83, Opladen: Keske und Budrich.
- Heper, Metin, 1985, *The State Tradition in Turkey*, USA: The Eothen Press.
- Heper, Metin, 1988a, State and Society in Turkish Political Experience, Metin Heper ve Evin (Der.), *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s* içinde ss.1-10, New York: W. de Gruyter.
- Heper, Metin, 1988b, *Conclusion*, Metin Heper ve Evin (Der.), *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s*, ss.249-258, New York: W. de Gruyter.
- Heper, Metin, 1990, The Executive In The Third Turkish Republic, 1982-1989, *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, 3 (3), 299-319.
- Heper, Metin, 2002, Conclusion-The Consolidation of Democracy versus Democratization in Turkey, *Political Parties In Turkey* içinde, Barry Rubin & Metin Heper (Eds.), ss.138-146, Londra, İngiltere: Frank Cass and Company Limited.
- Kalaycıoğlu, Ersin, 2002, Elections And Governance, Ed. Sayarı & Yılmaz Esmer, ss.55-71, *Politics, Parties and Elections in Turkey* içinde, Londra: Lynne Rienner Publishers. Boulder.
- Karpat, Kemal H., 1988, Military Interventions: Army-Civilian Relations in Turkey Before and After 1980, Metin Heper ve Evin (Der.), *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s*, ss.137-158, New York: W. de Gruyter.
- Karpat, Kemal H., 2016, *Kısa Türkiye Tarihi:1800-2012*, Timaş Yayınları.

- Kejanlıoğlu, D.Beybin, 2001, The Media in Turkey since 1970, Debbie Lovatt (Der.), *Turkey since 1970: Politics, Economics and Society* içinde ss.111-136, Londra: Palgrave, Macmillan.
- Keyder, Çağlar, 2014, *Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları.
- Mango, Andrew, 1991, The Social Democratic Populist Party, 1983-1989, Metin Heper & Jacob M.Landau (Der.), *Political Parties and Democracy in Turkey* içinde, ss.170-187, Londra: I.B.Tauris&Co Ltd.
- Öngen, Tülin, 2002, Political Crisis And Strategies For Crisis Management: From “Low Intensity Conflict” To “Low Intensity Instability”, eds. Neşecan Savran& Sungur Savran, *The Politics Of Permanent Crisis: Class, Ideology and State on Turkey*, ss.55-84, New York, Usa: Nova Science Publishers, Inc.
- Özbudun, Ergun, 1994, Democratization of the Constitutional and Legal Framework, ed. Metin Heper & Evin, *Politics in The Third Turkish Republic* içinde ss. 41-48, USA: Westview Press.
- Özbudun, Ergun, 2000, *Contemporary Turkish Politics: Challenges to Democratic Consolidation*, Colorado, USA: Lynne Rienner Publishers: Boulder.
- Özbudun, Ergun, 2012, Türkiye’de Anayasa Yargısının Doğuşu: 1961 Anayasası Üzerindeki Kurucu Meclis Görüşmeleri, *Liberal Düşünce Dergisi*, 68, 5-18.
- Perlmutter, Amos, 1969, The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities, *Comparative Politics*, 1(3), 382-404.
- Rubin, Barry, 2002, Introduction- Turkey’s Political Parties: A Remarkably Important Issue, *Political Parties In Turkey* içinde, Barry Rubin & Metin Heper (Eds.), ss.1-3, Londra, İngiltere: Frank Cass and Company Limited.
- Rumpf, Christian, 1988, The Military, the Presidency, and the Constitution: Comparisons Between the Weimar Republic, France 1958, and Turkey 1982, Metin Heper and Evin (Der.), *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s* içinde ss.215-238, New York: W. de Gruyter.
- Rustow, Dankwart A., 1988, Transitions to Democracy: Turkey’s Experience in Historical and Comparative Perspective: Changes and Continuities, Metin Heper and Evin (Der.), *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s* içinde, ss.239-248, New York: W. de Gruyter.
- Rustow, Dankwart A., 1994, Turkish Democracy in Historical and Comparative Perspective, Metin Heper & Evin (Der.), *Politics in The Third Turkish Republic* içinde ss.3-12, USA: Westview Press.
- Saraçoğlu, Rüştü, 1994, Liberalization of the Economy, Metin Heper & Evin (Der.), *Politics in The Third Turkish Republic* içinde ss.63-76, USA: Westview Press.
- Sarigil, Zeki, 2011, Civil-Military Relations Beyond Dichotomy: With Special Reference to Turkey, *Turkish Studies*, 12 (2), 265-278, doi: 10.1080/14683849.2011.572633
- Savran, Sungur, 2002, The Legacy of the Twentieth Century, Neşecan Savran& Sungur Savran (Der.), *The Politics Of Permanent Crisis: Class, Ideology and State on Turkey* içinde ss.1-20, New York, Usa: Nova Science Publishers, Inc.
- Sayarı, Sabri, 2002, Changing Party System, Sayarı & Yılmaz Esmer (Der.), *Politics, Parties and Elections In Turkey* içinde ss.9-32, Londra: Lynne Rienner Publishers, Boulder.
- Tachau, Frank, Metin Heper, 1983, The State, Politics, and the Military in Turkey, *Comparative Politics*, 16 (1), 17-33.
- Tanör, Bülent, Yüzbaşıoğlu, Necmi, 2004, *1982 Anayasasına göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Tekeli, İlhan, 2017, "1980'li Yıllarda Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm, Modernitenin Aşınması ve Planlama", R.Funda Barbaros ve Erick Jan Zürcher (Der.), *Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye içinde* ss.7-48, Ankara: Efil Yayınevi.
- Toprak, Binnaz, 1988, *The State, Politics and Religion in Turkey*, Metin Heper and Evin (Der.), *State, Democracy and the Military Turkey in the 1980s içinde* ss.119-136, New York: W. de Gruyter.
- Utkulu, Utku, 2001, *The Turkish Economy: Past and Present*, Debbie Lovatt (Der.), *Turkey since 1970: Politics, Economics and Society içinde* ss.1-40, Londra: Palgrave, Macmillan.
- Uzgel, İlhan, 2003, *Between Praetorianism and Democracy: The Role of The Military In Turkish Foreign Policy*, *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, 34, 177-211.
- Ünsaldı, Levent, 2016, *Sınırlar ve Rahatça Uyunamayan Ülkeye Dair: Ordu, Yeniden...*, *Toplumsal Tarih Dergisi*, s.273, Eylül.
- Yalman, Galip L., 2002, *The Turkish State and Bourgeoisie In Historical Perspective: A Relativist Paradigm Or A Panolpy Of Hegemonic Strategies?*, Neşecan Savran& Sungur Savran (Der.), *The Politics Of Permanent Crisis: Class, Ideology and State On Turkey içinde* ss.21-54, New York, Usa: Nova Science Publishers, Inc.
- Zürcher, Erik Jan, 2016, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Zürcher, Erik Jan, 2017, *Turkey: A Modern History*, Londra: I.B.Tauris & Co.Ltd.